

MİMARİ ESTETİKLER ¹

YAZAN : Afif BAHNASSI
ÇEVİREN : Remzi DURAN

Tek tanrı inancı, Vücûdî birlik fikrini ortaya koyan İslâm mimarisinde yansıtılmıştır. Bu anlayış, mükemmellik hissiyle karakterize edilmiş olan İslâm şehrinin kuruluşunu ve millî birliğin sosyal yapısını etkilemiştir. Eski şehir; kalabalık ve sıra evleri, dar sokakları ve caddeleri ile meşhurdur. Ancak ev, her yerde var olan Allah'ın himayesinde, kişinin ailesi -toplumun temel birimi- ile beraber şahsî hayatlarını idâme ettirdikleri huzurlu bir mekândır. Bu tür ev, mavi gökyüzüne açılan, birçok pencereleri bulunan odalarla çevrili açık bir avluya sahiptir. Eğer kalabalık şehir millî birliği sembolize ediyorsa, gökyüzüne doğru açıklıkları bulunan ev de, insan ile yaratıcısı arasında doğrudan münasebete delalet etmektedir.

Diğer bir ifadeyle, eğer insan bedenlen kendiliğinden oluşan şehriyle birleştirilmişse, iç dünyası göğe doğru açılan avlu ve pencerelerle dua edilen ve Allah diye isimlendirilen yaratıcısına bağlanmıştır.

İslâm ahlâk'a özel bir önem verir. Allah "İyiliği emreden ve kötülükten men eden bir millet olunuz"² diye buyuruyor. İslâm özellikle insanın, kibirli ve mağrur değil mütevazî olmasına önem verir. Allah'ın buyurduğu gibi "Kibirlice yürüme".³ Ve İslâm aynı zamanda kalp temizliğini ve Allah'ın iradesine tabî olunmasını emreder. Yine, Allah'ın "Her nereye dönerseniz, Allah'ın yönü orasıdır"⁴ buyurmaktadır.

Bu temel kaideler, insanların mütevazî ve zahitane bir şekilde, Allah'a itaat ederek ve diğer insanları veya onların duygularını incitmeden veyahutta kibirli davranış ve üstünlük içinde olmadan "İnsanlar bir tarağın dişleri gibi eşittir"⁵ buyruğuna uyarak yaşadıkları eski evlerde şekillendiler. Ve böylece lâyık oldukları yeri buldular.

Lâkin, insan, kendi davranışlarında, kendi kendisini tahkik etme düşüncesinde ve Allah'a gizlice hamd ü sena ile ebediliği kazanmada bizatihi hürdür.

Eski bir eve adım attığımızda, limon, mandalina gibi meyve ağaçları, yasemin gibi çiçekler, fesleğene benzer bitkiler ile çevrilmiş, ortasında büyük fiskiyesiyle avluyu görürüz. Ve avluyu çevreleyen çiz-

gilerin hepsine dikkatlice baktığımız zaman, bu çizgilerin; satırları, pencereleri, kapıları, kemerleri ve taş ve ahşap süslemelerin tamamını şekillediğini farkederiz.

İslâm Felsefesinin Estetik Şekilleri

İslâm mimarisi insanın konut ihtiyacını veya sosyal isteklerini karşılamasının yanısıra islâm ruhu ve felsefesinin estetik şekillerini de bir bütün halinde aksettirmektedir.

Hristiyan mimarisini Hristiyan doktrini, Budist mimarisini Budist doktrinin etkilemiş olduğundan ve Mısır ve Mezopotamya mimarisini her iki kültüre hâkim olan kültürlerin desteklediğinden hiç şüphemiz yoktur.

Eğer böyleyse, kabul edilebilir birkaç özelliği -ki bunlar bağımsız bir İslâm Sanat Felsefesi'nin teşekkülü için yeterli değildir- dışında pek birşey bilinmeyen İslâm mimarisinin estetik hususiyetleri nasıl ortaya çıkarılabilir.

İslâm mimarisi, dinî ve sivil mimarinin bir birleşimidir. Cami bu mimarinin tek örneği olmayıp, medreseler, saraylar, hastahaneler, hamamlar ve evler de bu mimarinin güzel örnekleri arasındadır.

Dikkat edersek, hakikaten, Allah'ın birliği, Allah'ın tek Tanrı olduğu, ortağı, eşi benzeri olmadığı fikrini savunan İslâm doktrinini temsil etmesinden dolayı cami, İslâm mimarisinde en önemli yapıdır. Allah, idealdir, mutlak hakikattir, doğruluktur, iyiliktir, güzellik ve benzer ideal kıymetlerdir. O, Kadir-i Mutlaktır. İnsanın Allah ile ilişkisi hem mevcudiyet hem de ezililik ve ebedilik yönündendir. Yani, insan, Allah tarafından yaratıldı. O'na ve O'nun ezililiğine ve ebediliğine bağlanmıştır. Bu sebepten, bir müminin imanı onu dürüst davranmaya ve Allah'taki mükemmeliğin sırlarını keşfetmeye götürür. Bir diğer ifadeyle, gerçek inanç Bilinmeyeni ve Mutlak Hakikati bilmek için sürekli bir arzudur. Bunun mânâsı, sonsuz bir kültürü ifade eder, özellikle Allah maddî şekiller içinde ifade edilemez, ancak O, sonsuz kâinatın sırları üzerinde derin tefekkürle dosdoğru olarak idrak edilebilir.

Bununla beraber, mümin, camide -Allah'ın evinde- Allah'ın huzurunda mütevazi bir şekilde hazırdır. Bir günde beş defa yaratıcısı ile beraber olmak ona hayatta kalma gücü verir. Bu, imanın asıl mânâsıdır. Kenilerini müslüman diye isimlendiren fakat kadercilik ve kayıtsızlık arkasına saklanarak kendi kendine sadece tevekkül eden halk islâmın gerçek mânâsını kavrayamaz. İbadet mahalli olan cami, mi-

MİMARİ ESTETİKLER

mari tarzı ve estetik kıymetiyle bızatihi imanla geliştirilmiştir.

Cami'nin mimari unsurları, minare, kubbe, harem, avlu, minber ve mihraptır.

Minare, kare bir kaide üzerinde, poligon ve silindirik olarak yükselen bir çeşit kule veya fener kulesidir.

İslâm dünyasındaki ilk minarenin, Halife Velid bin Abdülmelik zamanında inşa edilen Şam'daki Ümeyye Camii'ne ait minare olduğundan hiç şüphemiz yoktur. İlk Suriye minaresi kare şeklinde olup Mezopotamya Zigguratına benzerdi. Minare, İran Ateşgedesi ve Hristiyan çan kulesi ile aynı şekildedir. Ziggurat, gökyüzüne doğru yükselen kutsal bir bina, merdivenli bir kuledir. Bu merdivenler ya spiral bir şekilde ya da katlar arasında inşa edilmiştir. Onlar, insanın Allah'a daha yakın olma arzusunun bir tezahürüdür. Bu görüşe göre, dünyanın sembolü üçgendir. Çünkü üçgenin tabanı dünyanın temelini ve üst kısmı da inanç ve aklı işaret eder. Bu doktrin, yer tanrısı Enlil veya Arso'nun, gök tanrısı Ea veya Bealshamin'den bağımsız olarak var olduğu, tarihin başlangıcından beri bilinmektedir.

Böylece, minare, mümini ibadete çağırarak semâyâya ulaştıran bir yoldur. Onun şekli zamanla geliştirilmiş ve çok yükseltilmiştir. Minare, sonsuz sıralar dünyasına, göğe doğru gitmek üzere insanın hazırlığını ifade eden bir mızrak veya konik bir şekilde son bulur. Minarenin tepesi, yeryüzünden ayrı, göğün bir katı veya gökyüzünden yeryüzüne sürekli emir alan sembolik bir mekanizma gibi görünüyor. Alem, herbirinin tepelerinde, göğün sembolü hilâl bulunan, üç veya daha fazla, pirinç madeninden yapılmış, semavî cisimlerin sembolleri toplar ile şekillenmiştir. İlâve olarak, içeride ve dışarıdaki spiral merdivenler, Samarra, Ebu Dulef ve İbn Tulun camilerinde gördüğümüz gibi spiral minare formunun göğe doğru hareketini sağlamaktadırlar.

Minareden ayrı olarak, hatta ondan daha da önce, İslâm'da kâinatı sembolize eden kubbe vardır; çünkü kâinat her zaman bir küre gibi tasvir edilmiş. İki kısım halinde görünen Harem, bu kâinatın küçük bir benzeridir.

Üstteki kısım, semayı sembolize eden kubbe veya göğe ulaşmak arzusundaki yeryüzünü temsil eden bir piramid şeklindedir. Bu fikir, kubbeleri konik şekilde inşa edilen Konya camilerinde veya piramidal şekilde inşa edilen mağrib camilerinde açıkça görülmektedir. Tekrar, burada da, kubbenin tepesine yerleştirilmiş, insanın yeryüzünden ayrılarak göğe, Allah'a ulaşmak arzusunu ifade eden alem'i görüyoruz.

Alt kat, dua ve tefekkür vasıtasıyla Allah'la rabitanın kurulduğu Harem'dir.

Cami avlusu, ibadetten önce abdest almaya ve Kur'an okumaya elverişli olarak düzenlenmiş bir mekandır. Burası ferdi veya toplu ibadet içinde kullanılabilir.

Namaz kılmak isteyen kişi, mihrap nişi önünde, yönü kâbe'ye dönük olarak imam'ın arkasında durur. Minber, tepesinde alem bulunan konik bir külahla örtülü kürsü şeklinde bir platformdan müteşekkildir. Minber, ilâhî haberleşmenin sembolü olup Allah'a dualar eden, hamd eden veya ezberden Kur'an okuyan vaiz'in durumunu kuvvetlendirmektedir.

Mihrab, kâbe istikametini gösteren, duvara açılmış, üstü tezyinatlı bir yarım kubbe ile örtülmüş bir niştir. Bu durumuyla mihrab, tapınaklardakilerin bir benzeri değildir. Şam Ümeyye Camii'nin mihrabi, mihrab fikrinin tecessüm ettirilmiş ilk şeklidir. Medine şehrindeki Mescid-i Nebevî'de ilk olarak taşlardan inşa edilmiş olan mihrab, daha sonra Halid bin Velid tarafından, bugün dahi mevcut olan güney duvarındaki büyük mihrab nişi haline dönüştürülmüş ve yanına da bir kapı açılmıştır.

Sivil Mimarinin Estetikleri

Sivil Mimari, saraylar ve evlerde olduğu gibi, aynı zamanda bir dinî mânâya da sahiptir. İlk saraylar, Emeviler zamanında inşa edilmiş olan Hayrû'l-Garbî, Hayrû'l-Şarkî, Mışatta, Mefcer Sarayları v.b. dir.

Eleştirmenler, İslâm saray mimarisinin temel estetik hususiyetlerine dair yorumlarında farklı görüşlere sahiptirler.

Emevi sarayları birleşik formda inşa edilmiş olup, her sarayın etrafı muhafazalı mazgallı bir dış duvarı ve içeride revaklı bir avlusu ve sonra da günlük hayatın dörtte birinin geçirildiği bir veya iki katı vardır.

Dış taraf, penceresiz yüksek duvarları, yarım daire şekilli kuleleleriyle küçük bir kaleyi andırmaktadır.

Eleştirmenler, İslâm mimarisinin temel özelliklerini yorumlamaya çalıştılar. Stern, mimarinin bu türünün, Kavarnak ve Sadr saraylarını inşa eden el-Munthirids tarafından kurulan Hayrî mimarisinden ilham aldığını düşünmektedir. Mesudî, El-Hayrî mimarisinden ilham aldığını düşünmektedir. Mesudî, El-Hayrî mimarisini tasvir etti

MİMARİ ESTETİKLER

ancak arkeologlar bu mimari hakkında onunla hemfikir değildirler.

Diğer eleştirmenler, bu mimari tarzının, birbirine yakın olarak kurulan Arap çaddırlarından ilk olarak ortaya çıktığını ve sonra da İslâm saray ve evleri olarak geliştiği görüşünü benimsemektedirler.

İç süslemede kullanılan unsurlar, mü'minin kendi iç dünyasında var olan güzelliğe doğru eğilimini aksettirir. Avlu etrafındaki horizontal çizgiler, kâinatı kuşatan ve göğe doğru yükselen, maddî varoluşu sembolize eden dairelerdir. Yeryüzü ve bütün daireler, avlunun ortasında su fiskiyesi ile sembolize edilen bir sütun vasıtasıyla sema ile birleştirilmiştir.

İlave olarak, müslüman bahçesini çölün zıddı olan Cennet gibi hayal eder, sadece kemerler, gök ile onun irtibatını sağlayan yerin küçük bir şeklidir. Kemerler, aşağıdan başlar, yukarıya doğru yükselir ve tekrar aşağıya doğru aynı şekilde geri dönerler. Kemerler, kirişler veya kubbeler arasında, Mü'min, Allah'ın rahmeti ve mağfireti altında kendi evinde yaşar.

İslâm Sanatının Fonksiyonu

Felsefe'nin ve Estetisizm'in arka plânı ile İslâm sanatının münasebeti, somut fonksiyonlara hizmette sanata engel değildir. Resim, minyatür, hat ve mimari gibi sanatın bütün kolları tezyinat veya sade sanat olsun diye yapılmamış, güzellikten öte belirli ihtiyaçlar da nazarı dikkate alınmıştır. Çünkü bildiğimiz gibi, sanat hayat ile içiçedir. Güzel yazı, hakikatı gün ışığına çıkarmak; renkli resimler olarak minyatür, kitabı göze hitab eder hale getirmek; güzel halı ve kilim, medenileşmiş bir fenomen ve aynı zamanda yeri ısıtmak; fiskiye, serinletmek ve kuru havayı nemlendirmek; süslü, gösterişli kılıç, sahibinin gücünü vurgulamak ve şehrin organizasyonu, konutlar ve diğer sosyal ihtiyaçları temin etmek içindir.

Fonksiyonları ile birlikte İslâm sanatının muhtelif kollarının münasebetini daha da tartışabilirdik. Ancak bu bölüm, bizim asıl konumuz olan estetikler ile ilgilidir.

Notlar :

- 1- Afif Bahnassi, "The Aesthetics Of Architecture", Arts And The Isla-mic World, London, Spring-Summer 1987, Vol. 4, Nu.3, s. 10-12 (Spe-cial Issue On Islamic Heritage). Makalede geçen Hadis'in kaynağını tesbit eden Doç.Dr.Ali Yardım Beye teşekkür ederim.
- 2- Al-i İmran Sûresi, 104. âyet.
- 3- İsrâ Sûresi, 37. âyetin bir kısmı.
- 4- Bakara Sûresi, 115. âyetin bir kısmı.
- 5- Aclunî, Keşfü'l-Hafa, Kahire, Tarihsiz, C.II., s.451, nu. 2847.